

Af Morten Ejrnæs

Social Kritik har i nr. 67 en artikel "Debatten om social arv – et forsvar for begrebet" af Svend Aage Andersen. Artiklen tager bl.a. udgangspunkt i den kritik af anvendelsen af begrebet den sociale arv, som jeg har fremsat i "Afskaf begrebet den sociale arv" og "Social arv – et populært men tvivlsomt begreb" (Ejrnæs 1999a og b).

Jeg skal i det følgende redegøre for min kritik af brugen af begrebet den sociale arv som et fagligt og videnskabeligt begreb og for min argumentation for at afskaffe det.

Min kritik kan opsummeres i følgende punkter:

1. Begrebet den sociale arv er flertydigt, og det bruges aktuelt i mindst tre forskellige betydninger.

- som udtryk for ulighed med hensyn til chancen for at opnå uddannelse, der bl.a. er betinget af forældrenes uddannelse og arbejde (chanceulighed betinget af klassetilhørsforhold). Denne sociale ulighed er på trods af velfærdsstatslige tiltag stadig meget stor (Hansen 1995).
- som udtryk for den forøgede risiko, som de børn, der er vokset op under belastende forhold, har for selv at udvikle sociale problemer. Risikobørn var tidligere en hyppigt anvendt betegnelse (Schultz Jørgensen 1993).
- som udtryk for arven af eller overførslen af (negative) egenskaber fra forældre til børn (Jonsson 1967).

De forskellige betydninger og uklarheden er et problem, da social arv er et begreb, der anvendes i socialfaglige og videnskabelige debatter, hvor der kræves præcision.

2. Social arv bruges meget ofte i den sidste betydning om overførsel af svære sociale problemer fra forældre til børn, den såkaldte negative sociale arv. Denne tankefigur, der består i en opfattelse af, at børn med stor sandsynlighed "arver" forældrenes svære sociale problemer, har fået næring fra Gustav Jonssons doktordisputats "Delinquent boys, their parents and grandparents" og andre undersøgelser, der

kan påvise, at der er forøget risiko for, at børnene får sociale problemer, hvis forældrene har sociale problemer. Resultaterne anføres nemlig ofte således, at det er nærliggende at opfatte situationen, som om der er en meget stor risiko for, at børnene får disse problemer. Men risikoen er reelt lille.

Overvurderingen af risikoen kan også skyldes, at man på grund af begrebets flertydighed overfører de sandsynligheder, der gælder for "arv af uddannelse og status", hvor der vitterlig ofte er tale om store sandsynligheder (se fx Hansen 1995), til også at gælde "arv af svære problemer".

3. Denne tankefigur kan føre til, at socialarbejdere møder belastede forældre og deres børn med negative forventninger til børnene og deres muligheder for at mestre den belastede situation. Myten om den sociale arvs styrke kan forhindre socialarbejderne i at se ressourcer og udviklingspotentialer i familien. Overvurderingen af risikoen kan føre til stigmatisering og selvopfyldende profetier.

4. Socialpolitisk betyder det at interessere sig for social arv og at bryde den negative sociale arv, at man opprioriterer forskning, der sigter mod at forklare børns vanskeligheder ved henvisning til social arv, og at man opprioriterer socialt arbejde, der sigter mod at bryde den sociale arv. Der er derfor en tendens til, at både forskning og socialpolitiske indsatser bliver underkastet et krav om, at indsatsen skal kunne betale sig. Det er ikke nok, at indsatsen afhjælper øjeblikkelig nød og elendighed. Den skal også forebygge fremtidige problemer, den skal være effektiv.

Min konklusion er, at social arv er et mangetydigt og upræcist begreb, som med fordel kan erstattes af henholdsvis chanceulighed betinget af uddannelse klassetilhørsforhold og risikobørn. Opfattelsen af, at børn med stor sandsynlighed får svære sociale problemer, hvis forældrene har haft sociale problemer, er en myte. Det upræcise begreb den sociale arv har bidraget til skabelsen af denne myte. Den samme myte kan fremme tendensen til at fokusere på forebyggelse, der ser ud til at kunne betale

sig fremfor at afskaffe den øjeblikkelige nød og elendighed. Derfor er begrebet overflødig. Det bør afskaffes.

Social arv i betydningen overførsel af svære sociale problemer fra forældre til børn er først anvendt af Gustav Jonsson i hans doktordisputats (Jonsson 1967). Teorien, der fremsættes her, er både eksPLICIT formuleret og dækkende for den tankefigur, som siden har været dominerende i diskussionen om social arv. Det er baggrunden for, at min kritik retter sig mod Gustav Jonssons formuleringer i denne bog. Hans efterfølgende meget progressive og inspirerende bøger og skrifter drejer sig først og fremmest om social ulighed, fattigdom og eksperimenterende socialpædagogik, og de rummer indirekte en dementi af hans egen teori om social arv.

Min kritik af begrebet den sociale arv retter sig mod Gustav Jonssons oprindelige og mest udførlige forsøg på at opstille en teori om den sociale arv, fordi teorien i netop den udformning har betydet meget for, hvorledes begrebet den sociale arv er blevet brugt i den faglige og videnskabelige debat. Men det er ikke et forsøg på at nedgøre Gustav Jonssons samfundskritik og de fremsynede socialpædagogiske ideer, han udviklede på denne baggrund. Hans samfundsanalyse og praktisk pædagogiske nykabelser, som bl.a. er nedfældet i bøgerne "Det sociala arvet" og "Den sociale arvs onde cirkel – Kan den brydes?" var epokegørende og er stadig inspirerende.

Min kritik retter sig mod de forskere, undervisere og socialarbejdere (incl. mig selv), der – bevidst eller ubevidst men i hvert fald ukritisk – har bidraget til at videreføre tanken om den sociale arv som en mekanisme, der med stor sandsynlighed overførte (negative) egenskaber fra forældre til børn.

Det forholder sig nemlig således, at hverken Gustav Jonssons undersøgelse eller andre undersøgelser kan påvise, at der er stor sandsynlighed for at forældrenes sociale problemer overføres til børnene hverken som samme type problemer eller som andre typer problemer. Der er tale om forøgede hyppigheder, men de er som oftest i størrelsesordenen fra 2% til 4% eller fra 5% til 20%, altså fordobling og firedobling (procentvis stigninger på 100% til 300%), hvil-

ket lyder voldsomt; men alligevel er der i disse tilfælde kun tale om at hvert 25. eller hvert 5. barn udvikler problemer. Der er stadig langt større sandsynlighed for, at barnet klarer sig godt.

Når begrebet den sociale arv alligevel ofte opfattes som et udtryk for en mekanisme, der med stor sandsynlighed fører til, at forældrenes sociale problemer overføres til børnene, så er det fordi resultaterne i undersøgelser ofte fremlægges på en sådan måde, at de bidrager til denne opfattelse. Gustav Jonsson gør det i doktordisputationen, når han der påstår, at der bliver flere og flere afvigelser fra generation til generation, og at afvigelserne bliver værre og værre. Han fremlægger imidlertid ingen dokumentation for disse påstande. Svend Aage Andersen refererer, at Gustav Jonsson får bekræftet $\frac{3}{4}$ af hypoteserne, men det er hypoteser, der alene dokumenterer, at der er overhyppigheder af problemer hos forældre og bedsteforældre til Skå-børnene i forhold til kontrolgruppens forældre, hvilket nærmest er banalt. Bekræftelsen af disse hypoteser giver ikke belæg for at fremsætte en teori om, at afvigelserne bliver flere og flere, eller at de bliver sværere og sværere. Tværtimod kan man ud fra Gustav Jonssons egne tal vise, at der kun er en ganske ringe sandsynlighed for, at børn, hvis forældre har disse problemer, får så alvorlige problemer, at de bliver anbragt uden for hjemmet (Ejrnæs 1999b). Danske undersøgelser viser, at børn har forøgede risici for at få sociale problemer, hvis forældrene har haft bestemte typer belastninger som alkoholisme eller voldelighed, men at disse risici alligevel sjældent overstiger 20% (se fx Schultz Jørgensen 1993 og Nygaard Christoffersen 1996 og 1999), og det betyder altså, at fire ud af fem børn ikke får problemet. Denne vigtige pointe i forhold til socialt arbejde fremhæves imidlertid sjældent af forskerne.

Begrebet mønsterbrydere, som er blevet meget populært i de sidste år, cementerer yderligere den Gustav Jonssonske tankefigur om social arv. Da mønsterbrydere defineres som mennesker, der bryder den sociale arv, og mønsterbryderne fremstilles som enere, er det implicit forudsat, at mønsteret: "det mest almindelige" er, at børn arver

forældrenes sociale problemer (Elsborg 1995).

Svend Aage Andersen refererer ikke mine begrundelser for at afskaffe begrebet den sociale arv, og han forsøger ikke at imødegå ovenstående argumenter for, at der hyppigt sker en overvurdering af sandsynligheden for, at børn får sociale problemer på grund af deres forældres sociale problemer. Derimod bebrejder han mig, at jeg ikke har inddraget en række undersøgelser og teorier, der har været udført under så forskelligartede etiketter som: "cultural inheritance", "transmitted social deprivation", "cycle of deprivation", "cycles of disadvantage", "cycles of inequality", "social reproduction", "intergenerational reproduction of economic inequality", "occupational inheritance", "reproduction of social inequality", "vicious circles", "self-fulfilling prophecies", "social mobility", "klasseresa mm." (Andersen 2000:40). Han mener selv, at det er vigtigt at inddrage undersøgelser af "social stratifikation", "uddannelsessociologi", "fattigdom" og "kriminalitet og sociale afvigelser", når man skal dokumentere den sociale arvs virkning (Andersen 2000: 40). Svend Aage Andersens indvending viser, at han har misforstået mit sigte med både kronikken og arbejdspapiret. Mit forslag sigter ikke på at forhindre, at alle disse begreber bliver brugt til at påvise fattigdom, uligheder og sociale uretfærdigheder. Det er der stærkt behov for, og de fleste af disse begreber signalerer mere præcist end begrebet den sociale arv, hvilken form for mekanisme, der sigtes til. Problemet med begrebet den sociale arv er netop, at det har forskellige betydninger, og at en af disse betydninger giver anledning til overdrevne forestillinger om de risici, det indebærer at have forældre, der har sociale problemer. Når Svend Aage Andersen inkluderer alle disse typer påvirkninger i begrebet den sociale arv, er han med til at forstærke denne tendens. Han anfører tillige de mest forskelligartede forskningsresultater fra ind- og udland og teorier med vidt forskellig referenceramme som fx strukturfunktionalisme, læringsteori, symbolsk interaktionisme og marxisme som støtte for teorien om den sociale arv. Hermed reducerer han markante forsk-

ningsresultater udført inden for andre traditioner og med helt forskellige emner til at være et spørgsmål om social arv. Begrebet bliver derved så bredt, at det bliver meningsløst og kan give anledning til mytedannelse.

Svend Aage Andersen anfører til sidst, at hans forsvar for den sociale arv tager udgangspunkt i en bekymring over mangelen på samfundskritisk perspektiv i forskningen og den stærke betoning af individuelle og genetiske faktorer som forklaring på sociale problemer. Jeg deler Svend Aage Andersens bekymring, og præcis af den grund går jeg ind for at afskaffe begrebet den sociale arv. Et upræcist begreb med mange forskellige betydninger, der endog giver anledning til mytedannelse, kan ikke fungere som et udgangspunkt for en samfundskritisk forskning.

Litteratur:

- Andersen, Svend Aage (2000): Debatten om social arv – et forsvar for begrebet, *Social Kritik* 67/2000
- Elsborg, Steen Hansen, Trine Juul og Vagn Rabøl Hansen (1999): Den sociale arv og mønsterbrydere, København, Danmarks Pædagogiske Institut
- Ejrnæs, Morten (1999a): Afskaf begrebet den sociale arv i *Social Forskning* 99:2, København, Socialforskningsinstituttet
- Ejrnæs, Morten (1999b): Social arv et populært men tvivlsomt begreb, *Arbejdsrapport 12 om social arv*, København, Socialforskningsinstituttet
- Hansen, Erik Jørgen (1995): En generation blev voksen, København, Socialforskningsinstituttet
- Schultz Jørgensen, Per Niels Egelund, Bo Ertmann, Dorrit Hermann. (1993): Risikobørn: hvem er de, hvad gør vi? København, Det Tværministerielle Børneudvalg
- Jonsson, Gustav (1967), *Delinquent boys, their parents and grandparents*, København, Munksgaard
- Jonsson, Gustav (1970): *Det sociala arvet*, Stockholm, Tidens Forlag
- Jonsson, Gustav (1974) *Den sociale arvs onde cirkel – kan den brydes?*, København, Fremad
- Nygaard Christoffersen, Mogens (1996): *Opvækst med arbejdsløshed: En forløbsundersøgelse af de to generationer født 1966 og 1973*, København, Socialforskningsinstituttet
- Nygaard Christoffersen, Mogens (1999): *Risikofaktorer i barndommen: En forløbsundersøgelse særlig med henblik på forældres psykiske sygdomme*, København, Socialforskningsinstituttet